

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.91>**М. В. Федорчук**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ РОЗУМІННЯ

У статті розглядаються наукові підходи до визначення сутності та складових елементів поняття «юридична відповідальність» у сучасній системі права України. Запропоновано огляд комплексних позицій вітчизняних дослідників, які по-різному тлумачать сутність юридичної відповідальності, проведено їх критичний аналіз. Встановлено, що юридичну відповідальність учені розглядають у таких вираженнях: як форму правовідносин між конкретними учасниками, яка до того ж об'єктивізована у праві; як інструмент державного впливу на поведінку учасників правовідносин та державного примусу; як нормативну основу застосування негативних санкціонованих наслідків на винного суб'єкта.

Додатково наведено наукові позиції визначення сутності та змісту адміністративної відповідальності, її складових та предметного розуміння. З'ясовано та обґрунтовано, що адміністративна відповідальність є найбільш суперечливою та дискусійною серед усіх наявних видів юридичної відповідальності, перелік яких, вважаємо, є ширшим, ніж той, що опосередковано визначений Конституцією України, що пояснюється її спільними ознаками із кримінальною відповідальністю, цивільною відповідальністю та відсутністю до них пір єдиного підходу до розуміння адміністративного правопорушення та адміністративного проступку та частковим дискусійним концептуальним підходом у прив'язці адміністративної відповідальності виключно до діяльності суб'єктів, наділених владними управлінськими повноваженнями.

Зроблено висновки, що досить дискусійним та такого, що потребує подальшого наукового пошуку, є питання віднесення адміністративної відповідальності до сфери державно-управлінських функцій, що, на наш погляд, спричинено безальтернативним віднесенням адміністративної відповідальності до діяльності державно-владних суб'єктів, що не є цілком правильним. Встановлено, що адміністративна відповідальність у системі юридичної відповідальності, виконуючи каральну та превентивну функції, знаходиться на межі між цивільною (приватною) відповідальністю та кримінальною (з чітко визначеним колом учасників та сформованою системою правовідносин), а також виконує важливу функцію забезпечення правопорядку та безпеки у суспільстві та швидкого реагування на правопорушення за процедурами, відмінними від тих, що визначені кримінальним законом.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративно-деліктне право, адміністративне правопорушення, делікт, система права, структура права.

Вступ. Юридична відповідальність займає надзвичайно важливе місце в системі правового регулювання як інструмент стримування протиправності у суспільстві та державі, спосіб охорони правовідносин, їх захисту та надання офіційного санкціонованого державою характеру. Більше того, юридична відповідальність є необхідною та обов'язковою умовою стриму-

вання протиправної поведінки, оскільки встановлює можливі дозволені рамки поведінки у суспільстві.

Дослідження юридичної відповідальності не перестає цікавити учених, що пов'язано із постійною трансформацією суспільних відносин, появою нових заборон та дозволів у суспільному житті, потребою постійного переосмислення та

нормативного регулювання вже існуючих відносин. Зважаючи на те, що юридична відповідальність є комплексним поняттям, окремі види юридичної відповідальності потребують додаткового вивчення та дослідження.

Одним із конституційно визначених видів юридичної відповідальності є адміністративна відповідальність, що передбачено положенням статті 92 Основного Закону: «Виключно законами України визначаються ... засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» [1]. Варто звернути увагу, що словосполучення «адміністративна відповідальність» у Конституції України відсутнє, натомість використовується поняття адміністративного правопорушення, хоча поняття «юридична відповідальність» зустрічається не один раз, зокрема, в межах положень таких статей Основного Закону, як 60, 61, 68, 80, 129.

Адміністративна відповідальність є найбільш дискусійним видом адміністративної відповідальності, тому її дослідження потребує додаткових наукових пошуків. Водночас, суперечність адміністративної відповідальності пов'язана із діючим застарілим та недосконалим нормативно-правовим регулюванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на родову приналежність адміністративної відповідальності до категорії юридичної відповідальності, окрім учених галузі адміністративного права, які присвячували власні наукові роботи питанням саме адміністративної відповідальності і серед яких варто визначити таких дослідників, як В. Авер'янов, Н. Армаш, О. Банчук, А. Берлач, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, І. Голосніченко, О. Губанов, П. Діхтієвський, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Є. Курінний, Д. Лук'янець, А. Селіванов, В. Чернишова та інші, слід окремо зазначити учених-дослідників загальноправових категорій та юридичних явищ і понять, тобто дослідників у галузі теорії права, серед яких В. Грищук, С. Келіна, Ю. Коломієць, В. Копейчиков, В. Кудрявцев, Т. Малаш, М. Мель-

ник, А. Помогалов, С. Потапкін, О. Скакун, М. Хавронюк та інші.

Не зважаючи на наявні наукові напрацювання у запропонованій та дотичних темах, потреба у сучасному перегляді предмету дослідження залишається актуальною для науки адміністративного права.

Метою статті є теоретичний аналіз наукових підходів до визначення місця адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності та визначення власної авторської позиції.

Наукова новизна публікації полягає у комплексному викладі наукових підходів до з'ясування місця адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності та формування власного обґрунтованого підходу.

Методи дослідження. Складність запропонованого предмету дослідження вимагає комплексного застосування методів наукового пізнання. Зокрема, було застосовано системно-структурний метод для визначення місця адміністративної відповідальності, метод правового порівняння при проведенні аналізу спільних та відмінних рис з окремими видами юридичної відповідальності, метод документального аналізу для визначення нормативних основ регулювання адміністративної відповідальності. Сукупне застосування зазначених методів дозволило досягти поставленої у роботі мети.

Виклад основного матеріалу. Для повного та всебічного розуміння місця адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності необхідно викласти наукові підходи до розуміння останньої. На думку Каленіченко Л. І., юридичну відповідальність слід розглядати з різних аспектів, що дозволяє досягнути її у різних проявах. Так, учена вважає, що юридична відповідальність як явище об'єктивного права – це передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення (порушення суб'єктивних прав) і які процесуально закріплені в передбаченому законодав-

ством порядку; юридична відповідальність як елемент змісту правовідносин – це передбачені санкціями норм права вид і міра обов'язку суб'єкта права зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах, що виникають із факту правопорушення; юридична відповідальність як форма державно-правового примусу – це передбачені нормами права та здійснювані у процесуальній формі спеціально уповноваженими суб'єктами заходи негативного характеру, які застосовуються до суб'єкта правопорушення за умови наявності необхідних підстав [2, с. 12].

Фактично, усі три способи вираження юридичної відповідальності у правовій дійсності є такими, що доповнюють одне одного, оскільки розуміння юридичної відповідальності як форми державно-правового примусу є нерозривно пов'язаним із її розумінням як елементи правовідносин, порушуючи які і виникає юридична відповідальність. До того ж, розуміння юридичної відповідальності як явища об'єктивного права нерозривно пов'язано із формою державно-правового примусу, без якої об'єктивна реалізація не є можливою.

Юридичну відповідальність досить часто у тісному зв'язку із соціальними нормами – тобто, тими правилами поведінки, які спочатку формували основу для визначення можливих та допустимих варіантів поведінки учасників суспільних відносин і розглядають юридичну відповідальність як соціальне явище. У даному контексті вартою уваги є колективна робота учених Н. М. Оніщенко, Т. І. Тарахонич, Н. М. Пархоменко та Л. О. Макаренко, які досліджували інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах. Дослідники зазначають, що юридична відповідальність – засіб боротьби з правопорушеннями, забезпечення правомірної поведінки. Учені пов'язують динаміку юридичної відповідальності із цивілізаційним розвитком та рівнем демократичного розвитку конкретної держави [3, с. 27].

Слід погодитись з позицією зазначених дослідників, що юридична відповідальність є такою лише за наявності нормативного регулювання, яким визначено склад

правопорушень, санкції за їх скоєння, а також порядок (процедуру) дослідження обставин правопорушення, прийняття обґрунтованого рішення про правопорушення та (якщо воно дійсно було) застосування санкції, порядок виконання прийнятого рішення. Основною проблемою, пов'язаною із удосконаленням інституту відповідальності, дослідники вбачають у забезпеченні законності, запобігання правопорушенням, максимально можливе усунення збитків, заподіяних суспільству та правопорядку, оскільки учасники суспільних відносин повинні розуміти та відчувати наявність державного примусу та нормативного регулювання, яке з одного боку з інструментом реалізації юридичної відповідальності, а з іншого – інструментом охорони правовідносин [3, с. 31].

Перед дослідженням місця адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності наведемо ще один підхід розуміння останньої. Так, як зазначає Жорнокуй В. Г., що «аналіз доктринальних підходів до розуміння категорії «юридична відповідальність» та критичної їх оцінки в юридичній літературі надає можливість зауважити, що формулювання універсального (загальновизначеного) визначення досліджуваного поняття сьогодні є недоцільним. Таке твердження ґрунтується на тому, що в багатьох випадках фахівці прагнуть об'єднати численні та різноманітні ознаки юридичної відповідальності у визначення, що залишає поза увагою специфічні прояви різних аспектів її феномена» [4, с. 97].

Не зважаючи на те, що в правовій науці існує достатньо підходів, вважаємо за необхідне зазначити, що юридичну відповідальність учені розглядають у таких вираженнях: як форму правовідносин між конкретними учасниками, яка до того ж об'єктивізована у праві; як інструмент державного впливу на поведінку учасників правовідносин та державного примусу; як нормативну основу застосування негативних санкціонованих наслідків на винного суб'єкта.

На наш погляд, усі запропоновані концепції розуміння заслуговують на власне місце у системі правової науки і водночас доповнюють одна одну, тому запе-

речувати конкретний вид розуміння даного правового явища не є правильним, оскільки таке заперечення обмежуватиме онтологічне та гносеологічне значення, які є ключовими при дослідженні природи юридичної відповідальності.

Що стосується адміністративної відповідальності, як було зазначено вище, її наявність у правовому та суспільному просторі підтверджено конституційним положенням. Варто помітити, що учені чомусь уникають критики того факту, що в Основному Законі відсутнє словосполучення «адміністративна відповідальність», що з одного боку не впливає на поточне розуміння даного виду відповідальності, проте з іншого – не дає достеменного підтвердження її визначення в межах правової системи України, на відміну від відповідальності «цивільно-правової», яка чітко визначена положенням п. 22 ст. 92 Конституції України [1].

Адміністративна відповідальність є найбільш суперечливою та дискусійною серед усіх наявних видів юридичної відповідальності, перелік яких, вважаємо, є ширшим, ніж той, що опосередковано визначений Конституцією України. Пояснюється це її спільними ознаками із кримінальною відповідальністю, відсутністю до сих пір єдиного підходу до розуміння адміністративного правопорушення та адміністративного проступку та частковим дискусійним концептуальним підходом у прив'язці адміністративної відповідальності виключно до діяльності суб'єктів, наділених владними управлінськими повноваженнями.

Якщо брати до уваги наукові підходи тлумачення змісту адміністративної відповідальності слід зазначити наступне. Добрянська Н. В., яка пропонує розглядати адміністративну відповідальність як засіб державного примусу, зазначає, що адміністративну відповідальність можна назвати юридичним обов'язком особи зазнати відповідно з нормами адміністративного права тих стягнень (покарань, обмежень), що визначаються такими нормами. Відтак, зазначає дослідниця, покарання та обмеження у вигляді стягнень можуть мати для правопорушника і моральний, і майновий, і особистісний, і суто юридичний харак-

тер. Наголошено, що можна говорити про те, що адміністративна відповідальність як реалізація адміністративно-правових санкцій покликана компенсувати заподіяну адміністративним правопорушенням незворотну шкоду, а для правопорушника стати своєрідним тягарем або покаранням [5, с. 30].

Вважаємо за необхідне дещо критично проаналізувати зазначений підхід, оскільки, на нашу думку, обмежувати розуміння адміністративної відповідальності нормами виключно адміністративного права є сутнісно неправильним, оскільки адміністративна відповідальність настає за порушення ширшого кола встановлених правовідносин. До того ж, адміністративно-правові санкції теж не є однозначним поняттям, оскільки такі санкції у широкому розумінні можуть включати різні заходи впливу, а не лише ті, які визначені адміністративно-деліктним законодавством.

Дрофич Ю. В. вважає, що адміністративна відповідальність є комплексним правовим механізмом реагування держави на прояв адміністративної протиправності, що містить матеріально-правові підстави та процесуальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення. Основу адміністративної відповідальності складають диференційована адміністративна протиправність, склад адміністративного правопорушення; адміністративне покарання (матеріально-правовий аспект) і процесуальна форма [6, с. 24-25].

На наш погляд, знову ж таки, не достатньо обґрунтованою є позиція виділення предметом адміністративної відповідальності адміністративну протиправність, саме визначення якої не надається, а з огляду на широту предмета правового регулювання адміністративного права взагалі формує теоретичну колізію.

Досить широкою та цікавою є позиція професора Лук'янця Д. М., який адміністративну відповідальність пропонує вважати правовим інститутом і розглядає її роль у якості реалізації призначення. Так, науковець зазначає, що адміністративна відповідальність виконує, по-перше, функцію охорони правовідносин, що проявляється у охороні від протиправних

посягань, що базується на визначеному законодавчо (а саме у межах КУпАП) призначення законодавства про адміністративні правопорушення, яке має завданням охоронну суспільного ладу України, власності, соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, а також прав та законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого порядку управління, державного і громадського порядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [7]; функцію покарання, яка реалізується через застосування адміністративних стягнень, що накладається за вчинення адміністративного правопорушення і яке є мірою відповідальності та покаранням правопорушника за вчинення протиправного, карального та винного діяння; функцію управління, яка реалізується через роль адміністративної відповідальності як необхідного елементу механізму державного управління і визнання її різновидом державно-управлінських відносин, а з іншого боку адміністративна відповідальність виступає засобом охорони всіх суспільних відносин, які відносяться до сфери державного управління [8, с. 59–62].

На наш погляд, зазначена позиція є достатньо аргументованою, враховуючи багатоаспектність адміністративної відповідальності, проте, знову викликають певні сумніви висновки стосовно віднесення адміністративної відповідальності до системи державно-управлінських відносин. Вважаємо, що у разі такої видової приналежності суттєво має бути переглянутий склад адміністративних правопорушень, зокрема, і в частині визначення суб'єкта, тобто, суб'єктами вчинення таких адміністративних правопорушень мають бути ті суб'єкти, які виконують державно-управлінські функції, а не «особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку» [7], як це на сьогодні

передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши наукові підходи до визначення юридичної відповідальності, а також окремі позиції дослідників щодо встановлення сутності та змісту адміністративної відповідальності, слід сформулювати наступні висновки. По-перше, для формування уявлення про місце адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності цілком виправдано можна використовувати підхід, відповідно до якого юридична відповідальність розглядається як елемент системи правовідносин, як спосіб державно-правового примусу та як явище об'єктивного права. При чому усі три концептуальні позиції доповнюють одна одну, а не протирічають. По-друге, досить дискусійним та такого, що потребує подальшого наукового пошуку, є питання віднесення адміністративної відповідальності до сфери державно-управлінських функцій, що, на наш погляд, спричинено безальтернативним віднесенням адміністративної відповідальності до діяльності державно-владних суб'єктів, що не є цілком правильним. По-третє, слід зазначити, що адміністративна відповідальність у системі юридичної відповідальності, виконуючи каральну та превентивну функції, знаходиться на межі між цивільною (приватною) відповідальністю та кримінальною (з чітко визначеним колом учасників та сформованою системою правовідносин), а також виконує важливу функцію забезпечення правопорядку та безпеки у суспільстві та швидкого реагування на правопорушення за процедурами, відмінними від тих, що визначені кримінальним законом.

Список використаної літератури:

1. Конституція України зі змінами : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. *Законодавство України*. Верховна Рада України : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
2. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). Том 1.

- С. 12–17. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-1.2>
3. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія. Кол. авторів; За заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2009. 216 с.
4. Жорнокуй В. Г. Юридична відповідальність: сім доктринальних підходів до розуміння сутності. *Право і безпека – Law and Safety*. 2024. № 1 (92). С. 90–99. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.08>
5. Добрянська Н. В. Адміністративна відповідальність як вид юридичної відповідальності та елемент державного примусу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. № 2. 2024. С. 30–35. DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-2-5>
6. Дрофич Ю. В. Поняття та основні ознаки адміністративної відповідальності: аналіз сучасної адміністративно-правової літератури. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 73. Частина 2. 2022. С. 18–26. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.34>
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). 1984. Додаток до № 51. Ст.1122. *Законодавство України. Верховна Рада України* : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 02.08.2024).
8. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми право реалізації: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 406 с.

Fedorchuk M. V. Administrative responsibility in the system of legal responsibility: theoretical and legal approaches to understanding

The article examines scientific approaches to defining the essence and components of the concept of «legal responsibility» in the modern legal system of Ukraine. A review of the complex positions of domestic researchers who interpret the essence of legal responsibility in different ways is proposed, and their critical analysis is conducted. It is established that legal responsibility is considered by scientists in the following terms: as a form of legal relations between specific participants, which is also objectified in law; as an instrument of state influence on the behavior of participants in legal relations and state coercion; as a normative basis for the application of negative sanctioned consequences on the guilty subject.

Additionally, scientific positions on defining the essence and content of administrative responsibility, its components and subject understanding are given. It has been clarified and substantiated that administrative responsibility is the most controversial and debatable among all existing types of legal responsibility, the list of which, we believe, is wider than that indirectly defined by the Constitution of Ukraine, which is explained by its common features with criminal responsibility, civil responsibility and the absence of a single approach to understanding administrative offenses and administrative misconduct and a partial debatable conceptual approach in linking administrative responsibility exclusively to the activities of entities vested with governmental administrative powers.

It has been concluded that the issue of attributing administrative responsibility to the sphere of state administrative functions is quite debatable and requires further scientific research, which, in our opinion, is caused by the unalternative attribution of administrative responsibility to the activities of state governmental entities, which is not entirely correct. It has been established that administrative liability in the system of legal liability, performing punitive and preventive functions, is on the border between civil (private) liability and criminal (with a clearly defined circle of participants and a formed system of legal relations), and also performs an important function of ensuring law and order and security in society and rapid response to offenses according to procedures different from those defined by criminal law.

Key words: administrative liability, administrative tort law, administrative offense, tort, legal system, legal structure.